

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'SİNDE HZ. PEYGAMBER

Vesile ALBAYRAK SAK*

Öz

Kutsal kitabın ilk muhatabı olan ve Kur'ân'ın muhtevasında çok önemli bir yer tutan Hz. Peygamber, Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden itibaren edebî eserlerimizde yer almış, edebiyatımızı derinden etkilemiş, Hz. Peygamber'e dair çeşitli şekil ve türlerde asırlar boyunca muhtelif eserler teşekkül etmiştir. O'na duyulan samimi sevgiyle Hz. Peygamber'le doğrudan ilgili çeşitli türlerde çok sayıda eser kaleme alınmış, O'nun hayatının her safhası ve O'nunla ilgili bütün hususiyetler edebiyatımıza aksetmiştir. Hz. Peygamber ve ona dair konulara Hz. Peygamber'le doğrudan ilgili olmayan yüzlerce eserde bile rastlamak mümkündür. Hikemî şiirin en önemli temsilcilerinden kabul edilen 17. yüzyıl şairi Nâbî'nin, oğlu Ebu'l-hayr Mehmed Çelebi için Halep'te kaleme aldığı 35 bölüm ve 1660 beyitten oluşan mesnevi tarzındaki eseri Hayriyye de bunlardan biridir.

Divan şairlerinin hem Peygamberimize duydukları sevginin bir nişanesi, hem de siyer konusundaki bilgilerinin bir göstergesi olarak kabul edilen naat yazma geleneğine Nâbî de katılmıştır. Nâbî'nin söz konusu mesnevisi benzer türde yazılan eserlerde görüldüğü gibi hamd ve tevhidle başlamış, 39. beyitten 65. beyte kadar olan kısımda naata yer verilmiştir. Yer yer Arapça ve Farsça kelimelere ve bu dillerdeki terkiplere rastlanan eserde, Hz. Peygamber'in isim ve sıfatları, yaratılışının gayesi, Cenâb-ı Hak'ın Habib'i olduğu, diğer peygamberlerden üstünlüğü, örnek ahlâkı ayet ve hadis iktibaslarıyla ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in özel isimleri yanında "gevher-i mâ-hasal-i lüce-i cûd" (cömertlik denizinden meydana çıkan inci), "fâtihi dahme-i gencine-i nûr" (nur hazinesinin define açıcısı), "nûr-ı bâlâ-keş-i kandil-i kader" (kader kandilinin uzayıp giden nuru), "sultân-ı serîr-i âlem" (âlem tahtının sultanı), "şâh-ı ma'nî" (mana sultanı), "meyve-i nüh-tabak-ı bâğ-ı vücûd" (varlık bağındaki dokuz kat göğün bahçelerinin meyvesi), "rûh-ı cihân" (cihanın ruhu) vb. daha birçok beyitte "hatm, nûr, gevher, sultân, rûh, meyve" gibi kelimeler Hz. Peygamber'e atfedilen birer motif olarak kullanılmıştır. Ayrıca eserde harflerle ilgili hususlara da yer verilmiş; "hurûf-ı mukataa" denilen ve tek tek okunan harflerden bir kısmı Hz. Peygamber'e isim olmuş bunlar da beyitlerde mazmun ve remiz olarak kullanılmıştır. Divan edebiyatının söz varlığı içinde yer alan, usta işi kabul edilip sanatçının hüner gösterme isteğinin sonucunda ortaya çıktığı bilinen motif, mazmun ve remizlerin eski şairlerimizin sanat anlayışında önemli bir yeri vardır. Nâbî gibi bir ustanın, yedi yaşındaki oğlu için kaleme aldığı eserde dahi mazmunlara sıkça rastlayışımız, her ne surette olursa olsun bu mazmunlardan vazgeçilemediği gerçeğini doğrular niteliktedir.

Bu çalışmada Hayriyye'deki naatta Nâbî'nin Hz. Peygamber için kullandığı edebî-tasavvufî motif ve mazmunlar ele alınıp incelenmiş; genel olarak benzetme diyebileceğimiz bu kullanımların Hz. Peygamber'e atfedilmesindeki sebepler belirtilmiş ve Divan edebiyatının geleneksel anlatımı bu açıdan irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Nâbî, Hayriyye, motif, mazmun, Hz. Peygamber.

* Dr.; Millî Eğitim Bakanlığı, albayrak_vesile@hotmail.com.

THE PROPHET MOHAMMAD IN NÂBÎ'S HAYRİYYE

Abstract

The prophet Mohammad, who is the first interlocutor of the Quran and has a lot of refecence in it, has taken his place in our literary works and affected them in a great way since the Turks have accepted Islam, and there have been various Works about the prophet Mohammad for centuries. Numerous and various works that are closely related with him, have been set pen to paper due to the sincere love for him; therefore every aspect of his life and everything about him can be found in our literature. One can come across with subjects related with the prophet in many works which are not even directly related with him. The 17th century poet Nabi who is considered to be one of the most important represantatives of Hikemi type and whose work, Hayriyye, written for his son Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi in Halep consisting of 35 chapters and 1660 couplets is of those works.

Nâbî joined in the tradition of writing a Naat, too, which is an indicator of Divan poets' love for our prophet Mohammad and their knowledge about his life. Nâbî's Mesnevi, like other similar works, starts with praise to the God, but the couplets between 39 and 65 are naats. In the work, there are some Arabic and Persian words and compositions, the Prophet's names and attributes, the purpose of creation, being a prophet of the God, his superiority to other prophets and his exemplary life are studied by means of verses from the Quran and hadiths. In addition to his propher nouns, *gevher-i mâ-hasal-lücce-i cûd* (a pearl in the sea of generosity), *fâtih-i dahme-i gencîne-i nûr* (opener of treasure trove of divine glory), *nûr-ı bâlâ-keş-i kandîl-i kader* (long drawn divine light of fate), *sultân-ı serîr-i âlem* (the Sultan of the universe), *şâh-ı manî* (the Sultan of meaning), *meyve-i nüh-tabak-ı bâğ-ı vüçûd* (a fruit in the nineth floor of sky gardens), *rûh-ı cihân* (the spirit of the universe) etc, and in many couplets, some words like divine light, pearl, sultan, spirit and fruit have been used as patterns in order to refer to the Prophet. Also letters are included in the work and some of them called *hurûf-ı mukattaa*, which are spelled one by one, have been used a name for the prophet and used as a poetic theme and symbol in couplets. The patterns, which are in the lexicon of Divan literature and considered as a masterstroke and occur as a result of the artist's desire, poetic themes and symbols have an important place in our old poets' literature understanding. This reality is verified by the fact that we can find poetic themes and symbols even in the work written by a master like Nâbî for his seven year old son; and we can never abandon them.

In this study we studied the mystical patterns and poetic themes used by Nâbî in his Naat in Hayriyye for the Prophet, we talked about the reasons why these usages that can be called metaphors attributed to the prophet, and interpreted the traditional narrative in the Divan literature from this point of view.

Keywords: Nâbî, Hayriyye, pattern, symbol, the Prophet .

Giriş

Divan edebiyatının manzum, mensur hemen her türünde eser veren, kuruculuğunu yaptığı hikemî tarz şiirle gerek zamanında gerekse sonraki dönemlerde pek çok şair tarafından takip edilen Nâbî, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta büyük problemlerle karşılaştığı; sosyal, siyasal, ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemde toplumun genel gidişatını görerek muzdarip olmuş, bu ortamda yetiyecek neslin olabildiğince az zararla kurtulabilmeleri için

seçecekleri yol konusunda elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışmış, Hayriyye isimli didaktik mesnevisiyle oğlunun şahsında bütün çocuklara seslenmiştir.

Nâbî, çok tanınan bu eserini oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi için Halep'te kaleme almıştır. 35 bölüm ve 1660 (Kaplan, 2009: 285) beyitten oluşan bu mesnevi Türk edebiyatında ahlaki yönden çocuğa hitap eden ilk eser olarak kabul edilir (Kaplan, 1995: 60). Nasihatnâme türünün edebiyatımızdaki en tanınmış örneği olan eserde şair, yedi yaşındaki oğluna öncelikle İslâm ibadet esaslarını ve ahlakını öğretme maksatlı nasihatler verir; onun ardından da takip edilecek yol ve düsturları, başarılı olmak için hem yapılması, hem de yapılmaması gerekenleri anlatır. Bütün bir eserde kurumları tetkik eden aydın sorumluluğu ile çocuğunun zarar görmemesi için çareler arayan baba mesuliyeti arasında çarpınan şair, söz konusu eserde 39. beyitten 65. beyte kadar olan kısımda naata yer vermiştir. Konumuz gereğince şairin bu naatı ele alınacağından naatlar konusunda Divan edebiyatının geleneksel anlatımı ve Nâbî'nin bu konudaki yaklaşımı verilecektir.

Edebiyatımızda en çok tür Hz. Peygamber etrafında teşekkül etmiştir (Kurnaz, 1997: 278). Bunlardan biri de naatlardır. Sözlük anlamı bir şeyi överek anlatma, övgü anlamına gelen naat kelimesi edebiyat terimi olarak, Hz. Peygamber'i öven, ona duyulan sevgiyi dile getiren şiirlerdir (İsen, 2005: 260). Arap edebiyatında Kasîde-i Bürde ile rastladığımız türün edebiyatımızdaki ilk örneği Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'inde görülmektedir. Mensur olanları hariç, özellikle kaside tarzında yazılmış, divanlarda tevhid ve münâcâtta sonra yer almış, zamanla gazel, rubâî, terkîb-i bend gibi farklı nazım şekillerinde naatlar kaleme alınmıştır. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış eserlerde de bölüm olarak yer almış, bu manzumelerin bir araya getirilmesiyle naat mecmuaları ortaya çıkmıştır. Hatta “türlerin yalnızca müstakil yapılarda aranamayacağı” düşüncesinden hareket edersek (Akkuş, 2000: 23) Hz. Peygamber sevgisiyle kaleme alınan manzum eserlerde O'nu öven on binlerce beyit, binlerce naat mecmuası oluşturacak şekildedir. Yine “naat-gû” (naat söyleyen) sanını alan şairlerin ve “naat-hân” (türlü makamlarda bestelenen naatları cami ve tekkelerde okuyan)ların (Levend, 1972: 41) ortaya çıkması, ona duyulan sonsuz ve samimi muhabbetin tezahürüdür.

Yer yer naatlarla müşterek karakter göstermekle birlikte “istişfâ” türünden şiirler ise Hz. Peygamber'den şefaate dileyen münâcat ve istimdad mahiyetindeki manzumelerdir (Çelebioğlu, 1988: 357). Naatlarda Hz. Peygamber'in isim ve sıfatları, hayatı, bedenî özellikleri, mucizeleri, şefaati yanında onun için bazı edebî- tasavvufî benzetmeler kullanılmıştır.

Mutasavvıf şairler mevcut şiir terimlerine tasavvufî bir anlam yüklemişler; birçok kavramı tasavvufî anlamlar taşıyan remizlerle anlatmaya başlamışlardır. Tasavvufun edebî eser üzerindeki hakimiyet ve tedahülü günden güne artmış; kısa zaman sonra birçok kelimeye

mecazi anlamlar yüklendiğinden tasavvufi terminoloji meydana gelmiştir. Manzumelerde Hz. Peygamber her yönüyle (dini-tasavvufi-edebî) işlenmiş; şairler Hz. Peygamber’i anlatabilmek için ayetlere, hadislere dayanarak telmih, teşbih ve diğer söz sanatlarından da yararlanarak ifadelerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir.

“Hâce-i fenn, gencîne-i nûr, hükm-fermâ-yı nigîn, gevher-i mâ-hasal, neyyir-i maşrık, lücce-i cûd” gibi daha birçok terkip, edebiyatımızda lügat manalarının dışında sevgili, padişah, mürşit vb. için kullanılsa da bu eserde Hz. Peygamber’i tarif etmek ve övmek üzere ele alınmıştır. “Sultan, güneş, inci, çerâğ” gibi edebî mahiyetteki bu isimler, bu naatta olduğu gibi tasavvufi kullanımlarla zenginleştirilip derinleştirilmiş hatta bazıları hemen her naatta birçok kez tekrar edilmiştir. Bu sebeple Nâbî’nin eserinde tekrar edilen kullanımlarla, benzetmelerin, motiflerin bulunmadığı beyitler verilmemiştir; “edebî”, “tasavvufî” gibi ayrı ayrı değerlendirmelerde bulunulmamıştır. Çalışmamızda Nâbî’nin “ Hayriyye’sindeki naatta”¹ Hz. Peygamber için kullandığı, beyitlere hâkim olan edebî- tasavvufî motifler ve sembol veya mazmunlar bu bakış açısıyla ele alınacaktır.

Lîk **sultân**-ı serîr-i âlem

Hazret-i seyyid-i ibn-i Âdem

b.39

Âlem tahtının sultanı ve âdemoğullarının efendisi Hz. Peygamber’dir.

Sultân-ı serîr-i âlem (*âlem tahtının sultanı*), “**sultan**” ismi, naatlarda Hz. Peygamber için kullanılan ve hemen her naatta yer alan bir motiftir. Hz. Peygamber gönüller sultanı ve ebedî saltanatın şahıdır (Yeniterzi, 1993: 320). Delîl, hüccet ve hâkimiyet sahibidir (Tatlı, 2011:140). “Beg, dâver, emîr, hâkân, mîr, pâdişâh, sadr, sâbîr, serdâr, server, şâh, şehen-şâh, sultân-ı enbiyâ” vb. terkiplerle Hz. Muhammed’in peygamberler, risâlet, nübüvvet, şeriat, tarikat, şefaât, cömertlik sultanı olduğu belirtilir. Hz. Peygamber, tahtı âlem, tebaası bütün âdemoğulları olan bir sultan olarak tasvir edilmiştir.

Hükm-fermâ-yı nigîn-i “Levlâk”

Hıtta-pîrâ-yı “Ve-mâ erselnâk”

b.40

O, “Levlâk” mührü (yüzüğü) ile hüküm sürücü “Ve-mâ erselnâk”ın memleket süsleyicisi (bir sultan)dir.

¹ Mahmut Kaplan ve İskender Pala tarafından hazırlanan Hayriyye neşirleri esas alınmıştır.

“Levlâk” “Sen olmasaydın, sen olmasaydın (yâ Muhammed), felekleri yaratmazdım!” hadis-i kudsîsinden iktibas olup: 1. Felekler yaratılmadan evvel Hz. Muhammed vardı. Yani O, ilk yaratılan varlıktır, nuru her şeyden öncedir. 2. Felekler Hz. Peygamber için yaratılmıştır. 3. Hz. Peygamber Allah’a yaratmayı ilham etmiş, yaratma arzusu vermiştir. Allah, Hz. Peygamber’e, Habib’ine duyduğu sevgi nedeniyle kâinatı yaratmıştır. (Güler, 2006: 66) anlamlarını ifade etmektedir. “Ve-mâ erselnâk” “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”² ayetinden iktibastır. Kur’an’da yine birçok ayette onun Allah tarafından peygamber olarak gönderildiği bildirilmekte, peygamberler silsilesinin son halkasını teşkil ettiği ifadeleri yer almaktadır.³ Beyitte şair, “**Hüküm-fermâ**” (**hüküm sürücü**) ifadesini bir önceki beyitteki **sultan** motifini pekiştirecek şekilde kullanmış; çevresinde toplanan ümmetini de tebaası olarak saymıştır.

Ayrıca “**nigîn**” (**yüzük-yüzük taşı**) kelimesi ise edebiyatımızda Hz. Peygamber için kullanılan edebî bir motiftir. Yüzüğün en değerli kısmı, üzerine oturtulan kıymetli taşlardır. Allah’ın Habîbi ve kâinatın gözbebeği olan Hz. Peygamber de yaratılış dairesinin yüzük taşı gibi en değerli varlığıdır (Yeniterzi, 1993: 323).

Gevher-i mâ-hasal-ı lücce-i cûd

Meyve-i nüh-tabak-ı bâğ-ı vücûd

b.41

O, cömertliğin engin denizinden meydana gelen inci; varlık bağındaki dokuz kat göğün bahçelerinin meyvesi.

Tasavvufta **gevher (dürr)** itaat etmek, boyun eğmek, Hz. Peygamber, insan-ı kâmil ve insan ruhu anlamlarını ihtiva etmektedir. Akl-ı Evvel, Rûh-ı Evvel, Nûr-ı Evvel ve Kalem-i Evvel Hz. Peygamber’e has vasıflardandır. Bütün kâinat, ilk yaratılan cevherden, cömertlik denizinde var olan yegâne inciden, Hz. Peygamber’den yaratılmıştır.

Çok bilinen dürr-i yetîm, gevher-i yek-dâne motifi Nâbî’de “gevher-i mâ-hasal” şeklinde söylenerek sadefin içinde tek başına oluşan incinin değerli oluşuna atıfta bulunulmuştur. Ayrıca “**lücce-i cûd**” tamlamasıyla ilim ve şefaati, cömertliği ile kendini gösterecek olan Hz. Peygamber engin bir denize benzetilmektedir.

“Meyve-i nüh-tabak-ı bâğ-ı vücûd” (varlık bağındaki dokuz kat göğün bahçelerinin meyvesi) terkindeki “**meyve**” motifi ise tasavvufa göre dünyanın bir bağ, insanın ağaç, diğer canlıların bu ağacın yaprakları, peygamberlerin bu ağacın meyveleri, Hz. Peygamber’in de bu

² Enbiyâ, 21/107.

³ Ahzâb, 33/40.

meyvenin özü, çekirdeği olması düşüncesine dayanır. Nâbî sadece bu beyitte “gevher, lücce, meyve” sözcükleriyle Hz. Peygamber’e atfedilen üç motifi bir arada kullanmış; edebî ve tasavvufî teşbihlerle onun varlıklar içindeki değerini anlatmaya çalışmıştır.

Fâtiḥ-i dahme-i gencîne-i nûr

Gâyet-i gâiye-i nakş-ı zuhûr

b.42

O, nur hazinesinin definesini açan; yaratılmışların gayesinin gayesidir.

Hz. Peygamber, Allah’ın bir kudsî hadiste “gizli bir hazine” diye tarif edilen zatına mazhar olmuş, kâinat onun nurundan yaratılmıştır. O, nur hazinesinin definesini açan, yaratılmışların gayesinin gayesidir. “**Fâtiḥ, miftâḥ, kilîd**” kelimeleri Hz. Peygamber için bu anlamda kullanılan kelimeler olup Allah tarafından bütün hidayet kapıları kendisine açılan, bütün hayır kapılarını açan, bütün güçlükleri kolaylaştıran, her türlü müşkülleri açan anlamındadır. “Miftâḥü’r-rahmet” (Rahmet anahtarı) inananların dünya ve ahiret nimet ve rahmetlerine nail olmalarına vesile olan; “miftâḥü’l-Cennet” (Cennet anahtarı) anlamlarıyla da çokça kullanılmıştır.

Esmâ-yı hüsnâdan olan **Nûr**, Allah’ın Zâhir ismi ile tecellisine denir. Nur üç türdür: Birincisi göz nurudur ki görür, ama göstermez. İkincisi gösterir, ama görmez. Güneş, ay, yıldızlar ve ateşte olan nur böyledir. Üçüncüsü, Hakk’ın nurudur ki hem görür, hem gösterir. Bu görüp göstermede yani Allah’ın nuru karşısında zâhir ve bâtın birdir. Kalpten varlığı çıkaran İlâhî vâridâta da nur denir. Zâhiri varlık nuru (nûr-ı vücûdî-i zâhirî) Hakk’ın kâinattaki görüntüler ve varlıkların gerçek sûretlerinde Zâhir ismiyle tecelli etmesinden ibaret; bâtınî varlık nuru (nûr-ı vücûdî-i bâtınî) ise ayn-ı sâbiteden müteşekkil olan mümkün hakikatlerin bâtınından kinâyettir (Ceylan, 2007: 260). Nâbî, “Nûru’l-envâr” (ışıkların ışığı) Hakk’ın Nûr-ı Muhammedî’yi yarattığını, sonra diğer varlıkların tamamını onun nurundan yarattığını da ifade etmektedir. Bu manevi varlık bir hakikat veya bir öz (cevher) olup Hz. Muhammed’in şahsiyetinde sembolleşmiştir (Demirci, 2008: 6). Zira Hz. Peygamber, yaratıcının ilk ve tam mazharıdır (Tatçı, 1997: 87). Mutlak Nur’a, yani Allah’a ulaşabilmek, ancak varlığın bütün hakikatlerini kendinde toplayan “insân-ı kâmil”in en iyi örneği mevkiindeki Hz. Peygamber vasıtasıyla mümkündür.

Evvelîn harf-i kitâb-ı rahmet

Maksad u ma’ni-i lafz-ı **temmet**

b.43

O, rahmet kitabının başındaki ilk harf, maksatların ve manaların en sonundaki “temmet” kelimesidir.

“**Evvel**” ismi, Hz. Peygamber’in yaratılıştta, peygamberlikte ve haşrde ilk oluşuna işaret etmektedir. İlk yaratılan cevherin Hz. Peygamber’in nuru olması, Hz. Âdem henüz yaratılmamışken ona peygamberliğin nasip olması ve yine kıyamette ilk önce Hz. Peygamber’in dirilip mahşere çıkması gibi üstünlüklerle Evvel olan Hz. Muhammed aynı zamanda risaleti ve nübüvveti mühürlediği için **Âhir**’dir.

“**Temmet**”, bitişi yani sona ermeyi gösteren bu sözcük ise edebiyatımızda çoğu kere “mim” ile sembolize edilmiş, Hz. Muhammed’in son peygamber olduğu ifadesi olarak kullanılmıştır. Şair bu beytiyle her şeyin Hz. Peygamber’le başlayıp bittiğini ifade etmektedir.

Sûret-i ma’ni vü ma’nî-i suver

Nûr-ı bâlâ-keş-i kandil-i kader

b.45

Mananın sureti, suretin manası, kader kandilinin uzayıp giden nuru O.

Allah’ın isimlerinden biri olan “**Nûr**”, onun “Zâhir” ismiyle tecelli etmesi, yani bütün eşyanın suretlerinde kendini gösteren ilâhi varlık olarak ortaya çıkmasıdır. Nur, maddenin kalpten uzaklaştırdığı ilâhi feyz ve dini bilgileri açığa çıkarmada araçtır. “Nûru’l-envâr”, ışıkların ışığı Allah’tır. Cenab-ı Hak, önce Hz. Peygamber’i yarattı, sonra diğer varlıkların tamamını onun nurundan yarattı ki bu Nûr-ı Muhammedi’dir. O aynı zamanda Nûr-ı nübüvvetir. Hz. Âdem’den başlayarak Hz. Muhammed’e gelinceye kadar her peygambere intikal eden bu nur, en son hakiki sahibi olan Hz. Peygamber’e gelip onda karar kılmıştır (Uludağ, 1991: 376). “**Nûr-ı bâlâ-keş-i kandil-i kader**” terkinde şair önce Hz. Peygamber’in nuru, sonra o nurdan Levh-i mahfuzun (kader) sonra gökler, yeryüzü, insanların yaratılışına uzayıp giden silsileyi hatırlatmaktadır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber için zikredilen isimlerden biri de “sirâc” (aydınlatici) (Avcı, 2010: 94)dır. Nâbî, bu beyitte Hz. Peygamber’in bir nur, aydınlatan bir kandil olduğu ifadeleriyle “Gerçekten size Allah’tan bir nur (Hz. Peygamber) ve apaçık bir kitap geldi.”⁴ ve yine “Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah’ın izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik.”⁵ ayetlerine telmihte bulunmaktadır.

⁴ Mâide, 5/15.

⁵ Ahzâb, 33/45-46.

Zîver-i sadr-ı serây-ı hestî

Hâzin-i **genc**-i büleñ ü pestî

b.46

Varlık sarayının baş süsü, yer ve gökteki hazinelerin hazinecisi O.

“**Genc**” (hazine) sözcüğü, tasavvufta “abd- abdiyyet”, yani “kulluk makamını” ifade etmektedir. Abd, Allah’ın olduğu işi yapıp (ibadet); Onun hükmüne razı olmak (ubûdiyet)tır. Yani insan iradesinin dışında men ve def’i kulun elinde olmayan bütün hadiseleri sükûn ile karşılayıp bunun sebebi olduğunu düşünmek, boyun eğmektir (İz, 1990: 167). Hakk’a kul olduğu için başkasına kul olmayan Hz. Peygamber’in en yüce makamı, insanoğlunun sahip olduğu manevi mertebelerin en yükseği, abdiyyettir. Resullük ve nebilikten daha önce gelen bu makam, Hz. Peygamber’in “kul peygamber” ile “sultan peygamber” olma arasındaki tereddütsüz tercihidir.

Hükm-fermâ-yı bilâd-ı melekût

Nûr-bahşâ-yı fezâ-yı ceberût

b.50

Melekler âleminin hüküm sürücüsü, ilâhi âlemin nur başılayıcısı O.

Zâhir âlem mülk âlemi, batın âlem ise melekût âlemdir. Melekût âlemi arştan arza kadardır. Âlem-i Ceberût ise Muhammedî hakikatın zât mertebesinden zuhûra meyl ile tenezzül ettiği ilk mertebedir. Bu mertebede eşyanın hakikati bi’l-kuvve mevcuddur. İlk tecelli vücuda, ilme, nûra ve şuhûda şâmidir. İlk tecellîye, insan-ı kâmil’in kalbi olan “hakikat-i Muhammediye” denir (Eraydın, 2014: 224). Varlığın ikinci mertebesidir. Varlığın mertebeleri olan bu âlemler lâhût (itlâk), ceberût, melekût, nâsût (kesret)tur (Pala, 2004: 17). İnsan bu dört âlemi de kendinde toplayan en büyük âlemdir. Âlem başka bir şeyin bilinmesine vasıta olan şey, emare, alâmet, delil, belirtidir. Allah’ın varlığının alâmeti ve delili olduğu için kâinata âlem denilmiştir. Allah sanatkâr (sâni‘), âlem ise onun eseri, masnûdur. Eser, müessirinin, sanat sanatkârının delili ve şahidi olup esere bakıp sanatkârı bilmek ve ona iman etmek gerekir. Bütün bu âlemin yaratılış sebebi ise Hz. Muhammed’dir. Nitekim Hz. Peygamber “Allah’ın ilk yarattığı benim nurumdur ” (Okur, 2012: 34)⁶ buyurmuştur.

⁶ Hz. Câbir şöyle anlatır: “ Ey Allah’ın Rasûlü! Anam-babam sana feda olsun. Allah’ın her şeyden önce ilk yarattığı şeyi bana söyler misiniz?” diye sordum. Şöyle buyurdu: “ Ey Câbir! Her şeyden önce Allah’ın ilk yarattığı şey senin peygamberinin nurudur. O nur, Allah’ın kudretiyle O’nun dilediği yerlerde dolaşıp duruyordu. O vakit daha hiçbir şey yoktu. Ne levh, ne kalem, ne cennet, ne cehennem vardı. Ne melek, ne gök, ne yer ne güneş, ne ay, ne cin ne de insan vardı. Allah mahlukları yaratmak istediği vakit bu nuru dört parçaya ayırdı. Birinci parçasından kalemi, ikinci

Neyyir-i maşrık-ı envâr-ı ulûm

Hâce-i fenn-i risâlât-ı umûm

b.51.

İlimlerin nurlu şarkını aydınlatan parlaklık (güneş) O; bütün peygamberlere verilen ilmin üstadı O.

“**Âfitâb, hurşîd, mihr, neyyir, şems**” ifadeleri Hz. Peygamber için kullanılan benzetmelerdir. O, nuruyla iki cihani aydınlatan bir güneştir. Cismani varlığı ve peygamberliğiyle yeryüzünün cehalet ve günahlarla kaplanan ufuklarını karanlıktan kurtaran bir hidayet güneşidir.

Seyyid isminin benzeri olarak kullanılan “**hâce**” kelimesi, ümmetinin en muteber kişisi, önderi olmakla ve bütün insanların tek medet umduğu merci olması hasebiyle Hz. Peygamber için kullanılır. Ayrıca bu sözcük üstat ve muallim manalarını da ifade eder. Hz. Peygamber de diğer bütün peygamberler gibi hitap ettikleri toplumları eğitmekle görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber’in peygamberliğinin bütün insanları kapsadığı ve getirdiği mesajın dünya var oldukça etkinliğini sürdüreceği; Hakk’a ulaşan, doğru yolu gösteren bir rehber, hoca, pir olduğu edebiyatımızda sık sık vurgulanır.

Safvetü’s-safve-i kand-i ervâh

Nuhbetü’n-nuhbe-i eşbâh-ı melâh

b. 53

Ruh şekerinin arısının arısı, güzellik cisimlerinin özünün özü O.

Can, nefis, Cebrail anlamlarını taşıyan **rûh** sözcüğü tasavvufta **mücerred insan latifesi, insandaki bilen ve idrak eden latife olup** âleminden inmiş, insandaki hayvani ruha (cana) binmiştir. Beden kalıbına tevdi edilmiş aynî (bir cevher) bir varlıktır ki (Kuşeyrî, 2014: 182) aslının anlaşılması mümkün değildir. Fikir ve akıl (anlama ve düşünme) bu ruhun özelliğidir. İlâhi hitaba muhatap olan, sorumluluk yüklenen ve mükellef olan da bu ruhtur. Allah’tan üfürülen ruh, ölümle maddi bedenden ayrılır. Mevlâna’nın dediği gibi, ruh, maddi bedene bir iple boyun ve enseden bağlanmıştır. Azrail bu ipi kesince bedenin hayatiyeti sona erecek, ruh kendi aslına (Rabba), beden de aslına (toprağa) dönecektir (Cebecioğlu, 2014: 403).

parçasından levhi (levh-i mahfuz), üçüncü parçasından arşı yarattı. Dördüncü parçayı ayrıca dört parçaya böldü: Birinci parçadan hamele-i arşı (arşın taşıyıcılarını), ikinci parçadan kürsüyü, üçüncü parçadan diğer melekleri yarattı. Dördüncü parçayı tekrar dört parçaya böldü. Birinci parçadan gökleri, ikinci parçadan yerleri, üçüncü parçadan cennet ve cehennemi yarattı. Sonra dördüncü parçayı yine dörde böldü. Birinci parçadan müminlerin basiret nurunu/iman şuurunu, ikinci parçadan –marifetullahtan ibaret olan– kalplerin nurunu, üçüncü parçadan tevhidden ibaret olan ünsiyet nurunu (lâilâhe illallah Muhammedün Resûlullah nurunu) yarattı.

Bedenlerinden ayrılan ermişlerin ruhlarına ervâh-ı mukaddese, bütün insanların atası olması ve surette ilk olması sebebiyle Hz. Âdem'e "Ebu'l-beşer" veya "Ebu'l-eşbâh", nuru ve ruhu ile ilk yaratılan cevher olması sebebiyle ruhların babası manasında Hz. Peygamber de Ebu'l-Ervâh ismiyle anılır. Nâbî bu terkipte Hz. Peygamber'in bütün ruhların kaynağı oluşunu vurgulamaktadır.

Safvetu'llah olan Hz. Muhammed aynı zamanda **nuhbetü'n-nuhbe**, yani **lubbü'l-lübtür**; özün özü, için içidir. Öyle ki bu öz, vehim ve hayal kabuğundan arındırılmış ve kudsiyet nuru ile aydınlatılmıştır. Saftır. Maddi âleme bağlanan kalbin idrakinden ve şekli ilimle perdelenmiş anlayıştan saklı olan ilimleri idrak etmeyi sağlayan kutsi nurdur. İlahi nûrun maddesidir (Erginli, 2006: 592). "Levlak" kudsi hadisinde ifade edildiği üzere Hz. Peygamber kâinatın yaratılışındaki yegâne sebep, bütün âlemlerin, insan neslinin, yaratılışın özü ve aslıdır (Yeniterzi, 1993: 319).

Rahmet-i âlemyân rûh-ı cihân

Merkez-i dâire-i kevn ü mekân

b.55

Cihanın ruhu O, insanlara rahmet olarak gönderilen O, bütün yaratılmışlar dairesinin merkezi O.

Bütün cihanın hakikatini, aslını, esasını kendinde toplayan Hz. Peygamber, arş, arz ve ikisi arasında bulunan, cennet ve cehennem, ruhların, peygamberlerin, insanların, meleklerin, cinlerin bütün yaratılmış ve yaratılacak olanların aslı, esası, nuru, ruhu, merkezidir. O Peygamber ki, Allah onu "âlemlere rahmet olarak" göndermiştir.⁷ Kullarda "rikkat, duyarlılık" anlamını taşıyan "**rahmet**" kelimesi, Allah'ın sıfatı olarak geldiğinde "nimet, lütuf" anlamında kullanılmaktadır. Yüce Allah insanın tabiatına inceliği yerleştirmiş, ihsanı ise kendine ait kılmıştır. Hz. Peygamber Allah'ın âlemlere bir ihsanıdır. İhsan olarak gönderilen de (Hz. Peygamber) rahmet, merhamet deryasıdır. "And olsun içinizden size bir Resul (Hz. Peygamber) gelmiştir. Sizi rahatsız eden şey onu da üzer. Çok düşkündür size. Müminlere karşı pek şefkatli ve merhametlidir."⁸ Onun varlığı âlemler, insanlar ve diğer bütün canlılar için bir rahmettir.

55'inci beyitte ifade edildiği üzere Nâbî, bu beyitte de Ebu'l-Ervâh yanında Rûh-ı Âlem (Rûh-ı Cihân), Rûh-ı A'zam, Rûhu'l-Ervâh isimleri verilen Hz. Peygamber'in Cenab-ı Hak'ın ilk yarattığı ruh olup diğer bütün ruhlara kaynaklık ettiğini vurgulamaktadır.

⁷ Enbiyâ, 21/107.

⁸ Tevbe, 9/128.

Ahmedü'l-hulk u Muhammed Mahmûd

Ya'ni **mahbûb**-ı Hudâvend-i Vedûd

b.56.

O Ahmed (fazlasıyla övülmeye lâyık) yaratılışlı olan Muhammed ve Mahmûd'dur ki yine O, çok merhametli ve Allah'ın sevgilisidir.

Sevgili, dost, yâr anlamındaki **Habîb** ismi yalnızca Hz. Peygamber'e mahsustur. O Cenâb-ı Hakk'ın yâridir; Habîbu'llâh'tır. Allah'ın en çok sevdiği. Naatlarda Habîb-i Kibriyâ, Habîb-i Hazret-i Bârî, Habîb-i Hazret-i Mevlâ, Habîb-i Hâlik-i Yektâ, Habîb-i Vedûd gibi isimlerle anılır. Âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber aynı zamanda müminlerin de en başta sevgilisidir. Zira peygamber sevgisi, imanın gereğidir.

Hatm olup zâtı ile izz ü alâ

Merkezin buldı sıfat-ı ulyâ

b.59

Ululuk ve yücelik onun zatıyla tamam olup en yüce sıfatlar merkezini onda buldu.

“Âhir, netice, hâtem” Hz. Peygamber'in son peygamber olduğuna işaret eden isimler olup nübüvvet ve risâletin onunla mühürlendiğini ve noktalandığını ifade eden “hatem” kelimesi birçok naatta Hâtemü'l-enbiyâ, Hâtemü'n-nebiyyîn gibi ifadelerle kullanılmıştır. İsmet (günahlardan uzak), emanet (güvenilir olmak), sıdk (doğruluk), fetânet (kuvvetli bir akıl ve zekâyâ sahip olmak), tebliğ (kendisine vahyedilene eklemeye ve çıkarma yapmadan insanlara bildirmek) gibi sıfatların merkezi olan Hz. Peygamber, en son oluşundaki mükemmelliğin, getirdiği hükümlerin kıyamete kadar baki kalacağına sembolüdür.

Virdi devr-i feleğe zâtı nizâm

Bed' ü **hatm** oldu vücûdiyle **tamâm**

b.60

O'nun şahsı feleğin dönüşüne nizam verdi. Başlangıç ve son O'nun vücuduyla tamamlandı.

Hz. Peygamber âlemin özü, çekirdeğidir. O'nun varlığının hikmeti ferdiyyedir. Zira o, bu insan türü içinde varlığın en mükemmel örneğidir. Bunun içindir ki iş O'nunla başlamış ve O'nunla sona ermiştir (Muhiddin-i Arabî, 1964: 441). Hz. Peygamber, ilk yaratılan mahlûkun, yani feyz-i mukaddesten ilk tecellinin nuru ve ruhundan olması ve bu suretle Hakikat-i

Muhammediyye dediğimiz ilk varlığın nurundan yaratılması hasebiyle başlangıç yani evvel; risâlet ve nübüvvetin ayrıca faziletlerin en mükemmel tarzının kendisinde kemale erip mühürlenmesi ve sonuçlanmasıyla hâtemdir.

Dinî, tasavvufî ve lâ-dinî edebiyatımızda harflerle ilgili birçok hususa da işaret edilmiştir. Bu tür eserlere layıkıyla nüfuz edebilmek için, harflerle alâkalı çeşitli konuların bilinmesi, onlara ayrı bir dikkatle bakılması gerekir (Çelebioğlu, 1980: 62). Hurûf-ı mukattaa denilen ve tek tek okunulan harflerden bir kısmının Hz. Peygamber’e isim oluşunun ve ilgisinin ilk kaynağı Kur’ân-ı Kerim’dir. Hâ-Mîm, Tâ-Hâ, Yâ-Sîn gibi hurûf-ı mukataaya dahil bu isimlerin tefsirleri, izahları ve edebî yorumları yapılmış; Hz. Peygamber’in Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde belirtilen isimleri ile İslâmî kültürde yer alan isim, sıfat, künye ve lakapları bir araya getirilmiş ve birçok esere konu olmuştur (Yeniterzi, 1993: 163).

Divan şairleri boyu “elif” harfiyle, biraz eğilmiş boyu “lâm”a, “lâm”ı yine saça, sevgililerin ağzını “mîm”, burnun iki deliği “he”, gözü “nûn”, ters “nûn” u devrilmiş kadehle sembolize etmişler (Onay, 1993: 144-292-322), bir kısmı İran edebiyatından bize geçen mazmunları işleye işleye daha güzellerini vücuda getirmişlerdir.

“Mîm harfi, ebced hesabıyla kırktır. Senin ağzın mime benziyor. Zekâtın kırkta bir olarak verilmesi farzdır. Sen de fakir âşıklarına ağzından bir buseyi zekât vermelisin” ifadeleriyle lâ-dinî edebiyatımızda sevgilinin fiziki unsurlarının harflerle sembolize edilmesi gibi, Hz. Peygamber’in uzuvları da harflerle resmedilmiştir. Onun boyu elif ve lâm harflerine; saçı lâm, cim, dâl’a; ağzı mîm’e; kaşını nun veya medde; gözü nun, ayın, sad harflerine; parmağı da elife benzetilmiştir. Bazen de sembol olarak alınan bu harflerle bir kelime veya hurûf-ı mukattaadan bir ibareye işaret edilmiştir (Yeniterzi, 1993: 323).

Hatta gelenek, standart sevgili tipinin fizik varlığıyla ilgili o kadar çok hazır unsur ve teşbih getirmiştir ki onun vücudunun çeşitli taraflarını tavsif eden bu malzemeyi şairler için bir rehber hizmetini görmek üzere toplu bir şekilde gösteren eserlerin kaleme alınması ihtiyacı duyulmuştur (Akün, 2013: 135).

Mîm harfinin sayı değerinin kırk oluşunu mutasavvıflar insanın yeniden Allah’a yükselmesi için aşması gereken kırk mertebeye (Schimmel, 2012: 240) açıklamışlardır.

Nâbî’nin naatında da harflerle ilgili bu kullanıma rastlanılmaktadır.

Görinüp devre-i **mîm**-i sermed

Oldı mevcûd-ı ehadden Ahmed

b.61

Sermed (sürekli) kelimesindeki mim (m) harfinin dönüşü görünerek Ehad'den Ahmed kelimesi var oldu.

Hiz. Peygamber'in isimlerinden hareketle üstünlüğüne, mükemmelliğine işaret edilen bir diğer husus da kültürümüzde “temmet”i yani bitişı sona ermeyi gösteren “**mim**” harfinin Hiz. Peygamber'in Ahmed, Muhammed, Mahmud ve Mustafa gibi meşhur isimlerinde bulunması; dolayısıyla nübüvvet ve risaletin onunla sonuçlandığına, en son peygamber oluşuna açıkça delâlet etmesidir. “Mim” harfi Hiz. Peygamber'in en meşhur isimlerinin ilk harfi olması sebebiyle kültürümüzde Hiz. Peygamber için adeta bir sembol olmuştur (Yeniterzi, 2006: 3).

Yine **mim** harfinin Hiz. Peygamber'le bir başka ilgisi ise Ahmed isminden mim çıkarıldığı zaman geride Ehad kalmasıdır. Bu, Allah'ı ve Allah'ın birliğini bilmek yanında, Hiz. Peygamber'in ehadiyyete mazhar olduğunu ve nurunu doğrudan Hak'tan aldığını ifade eder. Mekân ve mevcudiyeti temsil eden mim harfiyle de hem Hiz. Peygamber'in hem de âlemlerin cismani varlığı anlaşılır.

Eylesen evvel-i erkâmı suâl

Âhir-i ism-i Muhammed ana **dâl**

b.62

Eđer her şeyin evvelini soracak olursan Muhammed kelimesinin sonundaki dal harfi ona delil oldu.

Harflerle alâkalı başka bir teşbih, Hiz. Peygamber'in saçının dâla benzetilmesidir. Şairlerimiz, tasavvufi olsun olmasın kelimelerle harflerin delaletine de yönelmişler; gayet sanatlı olan bu ifadelerin tam anlaşılabilmesi ayrı bir dikkat isteyen örneklere imza atmışlardır. Hatta tefe'ül, tılsım, remil vb. konularda harfler, sayılar muhtelif manalara delalet edecek şekilde kullanılmış, harflere elif: iyilik, muradın hasıl olması, te: iyilik, sıhhat, dal; bir işte acele edilmemesi, zel: işin hayırlı olmadığı, şın: zarar, korku, tı: muradın hasıl olacağı gibi anlamlar yüklenmiştir (Çelebioğlu, 1980: 63).

Divan şairlerimizce **dal** harfi şeklen namazda rükû eden bir kişinin belinin bükülüşü ile aldığı şekildir (Pala, 1989: 243). Yine “dal” harfi lafızların manaya delaleti; işaret, remiz, kinaye ve hesap konusundaki sayıların delaleti gibi söz konusu şeyleri delalet, işaret yapan kişinin kastı olsun veya olmasın kendisiyle bir şeyin bilgisine ulaşılan şeydir (El-İsfahanî, 2012: 386) ki rehberlik ve delilin ardına düşmeyi ifade etmektedir. Nâbî dal kelimesini hem Muhammed isminin sonundaki d (dâl) harfi anlamını karşılayacak şekilde, hem de her şeyin evveli (Nûr-ı Muhammedi'nin) ispatı olarak “delil” anlamını ifade edecek şekilde kullanmıştır.

Sonuç

Edebiyatımızda Türklerin Müslüman olmalarından itibaren ortaya koydukları edebî eserlerde Hz. Peygamber büyük ölçüde yer almış; ona duyulan derin sevgi ve saygı Türk-İslâm edebiyatı bünyesinde Hz. Peygamber ağırlıklı bir edebiyat ortaya konulmasına vesile olmuştur.

Hz. Peygamber'e dair çok sayıdaki edebî eser arasında manzum olanlar önemli yer tutmakta, tür bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında naatlar ise mensur örnekler hariç, daha çok kaside tarzında yazılmış ve divanlarda geleneksel yerinin dışında mesnevilerde de yer almıştır. Bu manzumelerde Hz. Peygamber'in özel isimleri yanında “nûr, kandil, sultân, gevher, şâh, meyve, rûh, hatm” gibi kelimeler, onu tarif eden ve öven birer remiz olarak kullanılmıştır. Hemen her divan şairinin eserinde yer alan, tasavvufla derinleştirilmiş bu malzeme, bu sahadaki zenginliği ortaya koyar niteliktedir.

Bu çalışmada Divan edebiyatında sevgili için kullanılan benzetmelerin Hz. Peygamber'e atfedilmesindeki sebepler belirtilmiş, bir bakıma Nâbî'nin şahsında bütün Divan şairlerinin bu kullanımları tercihleri değerlendirilmiştir. Oğlu için yazdığı Hayriyye'de genelde anlaşılır bir dil kullanmasına rağmen geleneksel anlatımdan kopmayan Nâbî'nin eserinin naat kısmında terkiplerin fazlalığı dikkati çekmektedir. O da tıpkı diğer şairlerimiz gibi Hz. Peygamber'i temsil ettiği risalet vazifesine uygun methedebilmek gayesiyle ayetlerden, hadislerden iktibaslar yapmış ya da bunlara telmihte bulunmuştur. Şairin, Hz. Peygamber'i tarif etmek ve övmek üzere seçtiği “hatm, nûr, gevher, sultân, rûh, meyve” gibi kelimeleri kullanırken Kur'an ve hadis ilimlerine vukufu ve anlatımdaki edebî gücü dikkat çekicidir. Diyebiliriz ki Nâbî, söz konusu naatında “tefekür” çığırından “tahayyül” derinliklerine ulaşmış; beyitlere hâkim olan ve onlara nakşedilen edebî ve tasavvufî motifleri, coşkulu bir inancın verdiği samimi bir lirizmle ifade etmiştir.

Kaynaklar

- AKKUŞ, M. (2000). Türk Edebiyatında Türlerin Tasnifi ve Divan Edebiyatında Tasnif Problemi. *Osmanlı Edebiyat Araştırmaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Yayınları.
- AKÜN, Ö. F. (2013). *Divan Edebiyatı*. Ankara: İsam Yayınları.
- AVCI, C. (2010). *Son Peygamber Hz. Muhammed*. İstanbul: İsam Yayınları.
- CEBECİOĞLU, E. (2014). *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, A. (1980). Harflere Dair. *Milli Kültür*, C. II. S. 1:63.
- ÇELEBİOĞLU, A. (1988). *Eski Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler*. İstanbul: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları.
- CEYLAN, Ö. (2007). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- DEMİRCİ, M. (2008). *Nûr-i Muhammedî*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ERAYDIN, S. (2014). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ERGİNLİ, Z. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınları.
- GÜLER, Z. (2006). Yunus Emre'nin Nur-ı Muhammedî Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2:66, Elazığ.
- İSEN, M. (2005). *Eski Türk Edebiyatı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- İZ, M. (1990). *Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KAPLAN, M. (1995). *Hayriyye-i Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KAPLAN, M. (2009). Hayriyye-i Nâbî'nin Yankıları ve Hayriyye Aynasında Osmanlı Devleti. Şair Nâbî Sempozyumu. Şanlıurfa: *Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü*.
- KURNAZ, C.(1997). *Dini Edebiyat Türleri ve Dini Edebiyatımızın Bugünü Hakkında Düşünceler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUŞEYRÎ, A. (2014). *Kuşeyri Risalesi*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- LEVEND, A. S. (1972). Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 371: 41, Ankara.
- MUHİDDİN-İ ARABÎ (1964). *Fusûsül Hikem*. (Çev. Nuri Gencosman). Ankara: MEB Yayınları.
- OKUR, H. (2012). *Esmâ-i Nebî*. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- ONAY, A. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- PALA, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- PALA, İ. (1989). *Hayriyye*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- RAGIB EL İSFAHANÎ. (2012). *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. (Tercüme: Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu). İstanbul: Çıra Yayınları.
- SCHİMMEL, A. (2012). *İslamın Mistik Boyutları*. (Çev. Ergun Kocabıyık). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- TATCI, M. (1997). *Edebiyattan İçeri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TATLI, H. (2011). *Esmâü'l Hüsnâ ve Peygamber Efendimiz'in İsimleri*. İstanbul: Yasin Yayınları.
- ULUDAĞ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- YENİTERZİ, E. (1993). *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YENİTERZİ, E. (2006). Edebiyatımızda Hz. Peygamber'in İsimleri ve Harflere Dair. *Yüzakı*: 3.